

Merhautová, Anežka

K olomouckému kapitulnímu domu

Archaeologia historica. 1986, vol. 11, iss. [1], pp. 87-94

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139609>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20241004

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K olomouckému kapitulnímu domu

ANEŽKA MERHAUTOVÁ

Tentokrát se soustředíme pouze k několika hlavním bodům. Prvním z nich je otázka, kdy Svatopluk založil kostel sv. Václava na olomouckém hradě, jakou měl tento kostel podobu a funkci. K dataci založení kostela poněkud napomáhá obraz Svatoplukovy mince.¹ Kníže je zobrazen s kostelem v rukou, tedy jako fundátor, pravděpodobně olomouckého kostela, protože zprávy s ním nespojují vznik žádné další významnější stavby. Obrazy na mincích se rychle měnily a proto se zmíněné zpodobení Svatopluka příliš nevzdálilo od skutečného zakládacího aktu. Mince byla ražena až v Praze, po Svatoplukově nástupu na tamní trůn v květnu 1107, a podle toho by založení olomouckého kostela, posléze dokončeného Zdíkem, spadalo nejspíše do doby před nástupem na trůn v roce 1107, nejvýše do roku 1106. Sám typ kostela – bazilika ovšem nedovoluje soudit, že již Svatopluk zamýšlel baziliku jako biskupský kostel. Např. v knížecím dvoře Živohošti stála snad již od konce 11. století bazilika,² rozhodně nikoliv biskupská. Ani bazilika v Tismicích, asi z třetí čtvrtiny 12. století,³ nebyla biskupským kostelem. Zdíková listina z roku 1141 rovněž nepřipisuje Svatoplukovi úmysl vybudovat biskupský kostel, ale spojuje tento záměr až se Zdíkem a knížetem Václavem,⁴ zřejmě proto, že vyhovovalo velké měřítko Svatoplukovy stavby. Jestliže pak v téže listině dále stojí, že bazilika sv. Václava se stala biskupskou a matkou všech kostelů až se souhlasem knížete Soběslava zároveň s tím, že čtyři kanovníci budou ponecháni u původního biskupského kostela sv. Petra,⁵ pak Zdíkem projednával až se Soběslavem ustavení dvanáctičlenné kapituly, její přenesení ke kostelu sv. Václava a z toho pak nutně vyplývající potřebu vystavět pro ni novou budovu. Stalo se tak nejspíše v době, kdy tento český kníže zároveň spravoval Olomoucko, tedy v letech 1130–1135.⁶ S tím by nebyl v časovém rozporu souhlas mohučského metropolitů Adalberta o přenesení olomouckého biskupství v období před rokem 1137, kdy arcibiskup zemřel a souhlas papeže, o nichž je v listině rovněž zmínka.⁷

Jestliže listina spojuje s knížetem Václavem jen úmysl, povýšit baziliku sv. Václava na biskupskou a teprve v souvislosti s knížetem Soběslavem uvádí ponechání čtyř kanovníků u kostela sv. Petra, sděluje tím, že až za Soběslava, tedy zřejmě v uvedeném časovém rozpětí 1130–1135, se Zdíkem rozhodl ke zřízení kapituly o větší počtu 12. kanovníků. Vyplývá to i ze zajišťování hospodářského zázemí pro preposituru sv. Václava, prováděného podle J. Bistříckého od roku 1130.⁸ Se Zdíkovým záměrem kapitolu rozšířit, zřejmě souvisel již i úmysl ji reformovat, jak to odpovídalo jeho reformním tendencím vůbec. Výběr regule sv. Augustina nemusela navodit až Zdíková cesta do Jeruzaléma, jak se dosud často předpokládalo.⁹ Tato regule, nikoliv monastická, ale dost přísná, určená pro kanovníky, se totiž od počátků 12. století začala šířit i ve střední Evropě. Nebyla rozpracována do detailů, podle lateránské synody z roku 1056 však bezpodmínečně vyžadovala společné bydlení a stravování kanovníků.¹⁰ Nutnou složkou vlastní kapitulní budovy byly proto dormitář, refektář a přirozeně kapitulní síň. Volba

a umístění dalších prostor se pohybovala podle potřeb jednotlivých kapitul. Rozvrh kapitulní budovy, která přiléhala k biskupskému nebo kanovníckému kostelu (Stiftskirche), navazoval na klášterní konventní budovy a koncentroval se kolem ambitu. Jestliže Zdík pojal v letech 1130–1135 ideu zřídit rozšířenou a zřejmě již i reformovanou kapitolu, pak musel začít pomýšlet na novou budovu pro ni, aby vyhovovala požadavkům regulé. Výběr členů pro početnější a reformovanou kapitolu, její hospodářské zajišťování od roku 1130 a získání prostředků pro výstavbu vhodné nové budovy, nesporně vyplnilo delší časový interval, který nedovoluje spojovat počátky výstavby kapitulní budovy, která nás především zajímá, s rozhodnutím, reformovanou kapitolu zřídit.

Věnujme nyní pozornost konečné podobě kapitulní budovy, jak víme, situované po severním boku baziliky sv. Václava. Dokončení budovy ozřejmuje obsah titulního listu tzv. Horologia olomouckého, pocházejícího podle J. Bistříckého z roku 1141,¹¹ nejpozději do února 1142. Měřítkem zdůrazněná a v ose obrazu umístěná figura sv. Řehoře Vel., která jakoby naznačovala počátky reformního úsilí vůbec, pak propagovaného i Řehořem VII., naznačuje pastorační cíl reformované kapituly, což vyplývá i z připojených textů, především z veršů v obrazovém rámu. Verše zhušťují několik poučení, obsažených hlavně v Moraliích Řehoře Vel. a sdělují, že pastýř – tj. duchovní, zapouští sémě víry do stáda – tj. do obce církve, podobně jako býk do krávy a tudíž krmí slovem božím stádo jako Kristus krmil duchovní potravou mláďata mystické lvíce – tj. církve. Řehořův trůn zároveň zastupuje i budovu kapituly, řízené v reformovaném duchu. Postavy Marca a Modlaty, nesoucí trůn, představují nikoliv šlechtické osobnosti, ale zřejmě vedoucí stavební hutí, tedy magistra fabricae a v druhém případě buď magistra operis nebo vedoucího sochaře. Postavy nemají u pasu meč, jak soudil J. Bistřícký¹² (rukojeť meče by nebyla ukončena kroužkem, kterým je provlečen řemínek, jako je tomu v našich případech a odlišně od meče u Tětlebova opasku), ale spíše nástroj či nástroje v pouzdře (např. složené kružidlo, jehož ramena vybíhají z kroužku¹³), které podle analogií charakterizují jejich vedoucí postavení v hutí. Náš závěr podporuje i umístění postav Marca a Modlaty v podobě konzol, nesoucích trůn. Přímou architekturu nalézáme podobná zpodobení vedoucích členů hutí v podobě konzol pod klenbou, na portále a pod, na dómu v Basileji jsou po polovině 12. století umístěni vsedě pod dvojitou arkádou, tentokrát bez nástrojů, avšak s doprovodným nápisem. I v jiných uměleckých odvětvích se zpodobovali mistři na svém díle ve 12. století, např. na bronzových dveřích v Novgorodu, na dveřích kostela S. Zeno ve Veroně, z 11. století je známe např. na slonovinové výzdobě skříňky atp.¹⁴ Nebylo tedy zvláštností, že Hildebert namaloval Marca a Modlatu v podobě nosných konzol pod trůnem (podle měřítka postav šlo o doplňující, okrajové sdělení), v duchu tehdejší tradice naopak naznačil, že právě oni vedli stavbu budovy pro instituci s vysloveně pastoračním posláním. Ostatně to vyplývá i z dalšího nápisu pod obrazem titulního listu:¹⁵ „Apoštolský pastýři, sv. Řehoři, vypros svou přimlouvou, aby kostel zkvétal, zářil tvou naukou a hájil (ji) skutkem.“ Pojmem kostel – ecclesia není míněn výlučně samotný kostel sv. Václava, ale s ním spojená reformovaná instituce. Že se obraz soustřeďoval především ke kapitule, potvrzuje i nápis na pásce ve Zdíkových rukou, který zní: „Ó, Řehoři, nejsladší nástroji sv. Ducha, žádej pro sbor místo (tj. v nebesích), abychom ho mohli dosáhnout.“ Že je v obraze položen důraz na kapitolu plyne i z toho, že chybí jakákoliv zmínka o sv. Václavu, patronu baziliky a podobně i o jejím zakladateli a pokračovateli ve výstavbě, tedy o knížatech Svatoplukovi a Václavovi. Obraz se omezil výslovně na oslavu díla, zaštitěného sv. Řehořem a budovaného vlastní Zdíkovou iniciativou, na oslavu dokončení, oficiálního započetí činnosti kapituly a dokončení její budovy, za přítomnosti, podle J. Bistřic-

kého, tehdy žijících osobností a ještě i dalších, Petra d. a olomouckého biskupa Jana II. Podle našeho názoru však nelze vyloučit prvního olomouckého biskupa Jana, aby se tím naznačily počátky kapituly vůbec. Vezmeme-li k tomu v úvahu Vincenciovu zprávu, že roku 1141 bylo zcela dokončeno *monasterium*¹⁶ sv. Václava, shoduje se s tím výpověď sledovaného obrazu. Pojmem *monasterium* Vincencius sotva míní pouze baziliku sv. Václava, ač v tom pojmu byla zřejmě obsažena.

Ve své konečné podobě kapitulní budova musela podle regule zahrnovat kapitulní síň, dormitář, refektář, volba dalších prostor bývala individuální. V posledních pracích¹⁷ se kapitulní síň právem lokalizovala do východního křídla budovy a nad ní pak dormitář. K dormitáři nutně vedlo schodiště, které V. Dohnal¹⁸ lokalizoval do prostoru o rozměrech 6×7,2 m, situovaného po severním boku kapitulní síně, osvětleného malým kruhovým a nad ním pak ještě trojitým oknem. Podle analogií odporuje velikost toho prostoru i jeho osvětlení předpokladu schodiště, navíc nutně přístupného z ambitu, i když se schodiště do dormitáře někde ve východním křídle jistě nalézalo. Zmíněný prostor by spíše vyhovoval předpokladu kaple, sloužící zároveň jako sakristie či eventuálně ještě i jiným účelům. Lze tak soudit podle analogicky umístěných kaplí v rohu mezi severním a východním křídlem např. ve Wechselburgu, pojící se tam k severnímu křídlu rovněž ústupkem, dále i v Braunschweigu a v Brauweileru.¹⁹ Někdy souvisela tato kaplovitá prostora dokonce i bezprostředně s kapitulní síní, např. v Havelbergu a v Jerichowě.²⁰ I součástí kapitulní budovy na Pražském hradě byla kaple sv. Michaela, sloužící zároveň jako sakristie.²¹ Předpoklad kaple, sloužící ještě i jiným účelům není na naznačeném místě v Olomouci vyloučen, osvětlení by tomu odpovídalo rovněž, jestliže se ovšem zjistí, že tento prostor nebyl předělen stropem. Má-li však pravdu A. Rozehnal, že tento prostor, jak ústně sdělil,²² byl předělen stropem, bude třeba pomýšlet na jeho odlišnou funkci v patrové části. Jižní křídlo ambitu bylo toliko přízemní, nad ním se nalézala okna původní baziliky, z nichž jedno je částečně dochováno. Západní křídlo ambitu neslo podle své šířky a oken v patře pouze chodbu, která spojovala severní trakt kapitulní budovy s patrem přilehlé věže baziliky. Kam však situovat refektář, vždy součást vlastní budovy podle analogií, a tu poprvé zmiňovaný roku 1252,²³ tedy před rozsáhou raně gotickou úpravou baziliky? Podle toho, co bylo řečeno o předchozích třech křídlech (a sotva lze uvažovat, že by refektář přiléhá k západní stěně západního křídla²⁴), lze v našem případě situovat refektář pouze do severního traktu. Měřítkem, dobrým osvětlením a náročnou výtvarnou podobou oken mu zde vyhovuje pouze větší místnost v patře tohoto traktu, nevytápěný, jak bylo zvykem. Sotva můžeme pro nedostatečné osvětlení (šterbinovitá okna) situovat refektář do přízemních prostor severního traktu, které by lépe vyhovovaly cellariu (větší místnost v přízemku) a kuchyni, obvykle umístěných v těsné blízkosti refektáře. Předpokladu kuchyně v menší přízemní místnosti by odpovídaly zjištěné stopy krbu (za sdělení děkuji M. Pojslovi) a nebrání mu závěr V. Dohnala,²⁵ že na ploše mezi ambitem nebyla studna, např. ve Wechselburgu se nalézala až v dalším nádvoří budovy a nikoliv v jejím základním jádru.²⁶ Předpokládané umístění olomouckého refektáře v patře, jistě vzácné, bylo tu asi vynuceno úzkou plochou, celé budově vymezenou. Poslání patrové místnosti s krbem v patře severního traktu, v sousedství předpokládaného refektáře, nelze bezpečně určit, protože však byla zvenčí přístupná vlastním portálem, lze uvažovat např. o auditoriu.²⁷ Zatím známe jen hlavní budovu kapituly a nemůžeme vyloučit, že se k ní směrem na východ pojily prostory další, ve volnější či sevřenější podobě. Naznačené rozmístění prostor, regulí striktně požadovaných, by vyhovovalo budově, kterou známe ve zbytcích a spíše by odpovídalo její původně jednotné celkové koncepci, zatímco se v posledních pracích soudilo, že severní trakt, původně biskupský palác, vznikl značně dříve než tři zbývající

trakty, z nichž východní podle posledního zjištění A. Rozehnal²⁸ je od severního oddělen spárou jen v základech a nikoliv ve vlastním zdívu a západní od severního pak skutečnou spárou i ve vlastním zdívu. Časový odstup tu nedovoluje předpokládat nejen analogická stavební technika celé budovy, stratigrafie, ale především podoba sdruzných oken severního a západního křídla, vzniklých s oběma křídly zároveň a výtvarně shodně pojatých, navíc bez náznaku, že by alespoň v jednom z těchto dvou křidel byla osazena dodatečně nebo vznikla až s dodatečně postavenou horní partií jednoho z nich. Podoba oken, odpovídajících roku 1141 (jak bude doloženo ve speciální studii) naopak přesvědčuje, že severní a západní trakt vznikly současně, spára mezi nimi jen naznačuje, že nejdříve bylo postaveno severní křídlo a poté západní, avšak bez časového odstupu, jak si to vyžádala povaha terénu a odlišné zatížení základů. Terén a nástavba severního traktu vyvolaly potřebu širších a hlubších základů, západní křídlo, sestávající z ramene ambitu a chodby nad ním toho nepotřebovalo, postačily mu tenčí zdi a, jak bylo zjištěno, mělčí základ. Naproti tomu však spára mezi západním křídlem a bazilikou dokládá odlišnou časovou etapu, protože portál v patře věže byl prolomen dodatečně.²⁹ Při stavbě severní věže baziliky se nebrala v úvahu patrová chodba západního křídla kapitulní budovy a proto tento její trakt nutně vznikl později a nezávisle na původní koncepci západní partie baziliky, avšak zároveň s vnitřní zdí ambitu (podle zjištění jednotnou) kapitulní budovy, tedy s celým ambitem vůbec. Podle toho a výtvarné podobnosti oken v západním a severním traktu³⁰ bylo budováno severní, západní a jižní křídlo budovy nutně podle jednotného původního plánu, který nesporně zahrnoval i křídlo východní. Spára mezi východním křídlem a bazilikou, zjištěná V. Dohnalem,³¹ pak napovídá, že ani tento trakt nebyl plánován současně s bazilikou, ale naopak až s kapitulní budovou, již i proto, že se v něm nalézala kapitulní síň a dormitář v patře.

Podle všeho, co bylo naznačeno, se kapitulní budova jeví jako jednotný a plánovitě budovaný celek, v duchu příslušné regule, dokončený podle výpovědi titulního obrazu tzv. Horologia a Vincenciový zprávy roku 1141. Výstavba této budovy jistě trvala déle než tři sezóny (stavělo se vždy od jara do podzimu) a proto její skutečnou výstavbu nelze vtěsnat do let 1138–1141, do období po Zdíkově návratu z Jeruzaléma. Podle toho, co jsme již dříve naznačili, vznikl úmysl kapitolu rozšířit a reformovat v letech 1130–1135, k výstavbě se však přistoupilo až po zajištění majetku kapituly a prostředků k vybudování budovy pro ni, snad brzo po polovině třicátých let 12. století nebo o něco dříve.

Zatím se předpokládalo, že v roce 1131 se světila nedokončená bazilika sv. Václava, založená Svatoplukem nepříliš dlouho před květnem 1107. Chybí jakékoliv indicie, že ji tento kníže zamýšlel jako biskupskou. Oltář sv. Vojtěcha v kryptě baziliky byl svěcen 5. srpna v neděli, což připadalo podle V. Richtera³² do roku 1106, 1117 nebo 1123. Přijatelným by se jevil rok 1117. Podle existence oltáře byla krypta tehdy již hotova a s ní zároveň přinejmenším rozestavěna východní partie baziliky. Pak by se ovšem svěcení, zmínované k roku 1131, vztahovalo spíše k dokončené než nedokončené bazilice. Situace by se neměnila ani za předpokladu, že oltář v kryptě byl svěcen až roku 1123. I v tomto případě by interval do roku 1131 postačoval k dokončení baziliky. Půdorys ani podoba dosud z baziliky známých stavebních článků by tomu neodporovaly. Tím ovšem není řečeno, že roku 1131 byla bazilika svěcena již jako biskupská, a nevyplývá to ani z textu Zdíkovy listiny z roku 1141 o přenesení biskupství, ani ze sdělení Análů hradištesko-opatovických. Svěcení v roce 1131 spíše navodilo již aktivní jednání Zdíkovy o povýšení baziliky sv. Václava na biskupský kostel, jakož i o ustavení dvanáctičlenné reformované kapituly. Bazilika se stala oficiálně biskupskou asi až roku 1141, jak sděluje listina, když byla již také reformovaná kapitula ustavena

a hotova i kapitulní budova, když byl celek, po všech stránkách zabezpečený a schopný výkonů dokončen až po konečky nehtů, jak to v souvislosti s monasteriem sv. Václava charakterizoval Vincencius.

Po dokončení baziliky v roce 1131 v ní nastaly podle Zdíkovy přání některé úpravy. Mimo již zmíněný portál do patra severní věže je třeba uvažovat např. o chórové přepážce, vymežující část, určenou kanovníkům, není vyloučeno, že Zdík dal nově osadit západní vstupní portál baziliky, jak o tom uvažuje A. Rozehnal,

Podle sledovaných hledisek by vycházela následující chronologie. Svatopluk, nepřilíš dlouho před květnem roku 1107 založil baziliku sv. Václava, v jejíž výstavbě pokračoval i kníže Václav, který před smrtí roku 1130 ji předal k dokončení biskupu Zdíkovi s přáním, aby se po dokončení stala biskupským kostelem. Bazilika byla svěcena roku 1131, patrně dokončená, nikoliv však jako biskupská. Přibližně zároveň Zdík plně rozvinul jednání, aby se stala biskupským kostelem a zároveň začal zajišťovat existenci jím samotným zamýšlené rozšířené a zároveň reformované kapituly, jakož i hromadit prostředky k výstavbě její nové budovy, která by splňovala hlavní požadavky regule. Že již přibližně od roku 1130 nebo od svěcení baziliky v roce 1131 měl na mysli rozšířenou a spolu s tím nepochybně i reformovanou kapitolu, naznačují od té doby pro ni kumulované hospodářské prostředky a dále i text listiny, který se až v souvislosti se Soběslavem, spravujícím Olomoucko v letech 1130–1135, zmiňuje o ponechání čtyř kanovníků u kostela sv. Petra, původního biskupského kostela. To odsouhlasil i mohučský metropolita (do roku 1137) s podotknutím, že přenesení biskupství není v rozporu s kanonickým právem, což lze vztahovat i na rozšířenou reformovanou kapitolu. Nastíněné okolnosti by potvrzovaly předpoklad, že bazilika sv. Václava se stala biskupskou v roce 1141, kdy byla oficiálně zahájena i činnost reformované kapituly, usídlené v nově dokončené budově, jak vypovídá i titulní obraz tzv. Horologia a zpráva Vincenciova.

Nová budova reformované kapituly se jeví jako jednotný stavební celek, dočasně připojený k bazilice, komponovaný na dané úzké ploše a proto omezený na nejnужnější reguli vyžadované prostory a nikoliv vzniklý obohacením původního biskupského paláce o další křídla. Kdyby byl býval severní trakt kapitulní budovy původně biskupským palácem, asi by se Zdík zmínil v listině, že svůj palác daruje kapitule, protože majetek biskupa nebyl totožný s majetkem kapituly. Podobně by tomu bylo i v případě, jak již uvedl V. Richter,³³ kdyby severní trakt byl býval původně knížecím palácem. Konečně i v Praze měl biskup vlastní palác a kapitolu vlastní budovu a podobně i jinde.

Biskupský palác či dům stál na olomouckém hradě již při Zdíkově nástupu na biskupský stolec, patrně ve vnitřním hradě, jak napovídají pozdější zprávy, které přejímám od V. Richtera.³⁴ Tak např. roku 1380 požár zničil nejen střechu olomouckého kostela, ale zcela i biskupský dům, podle toho umístěný v jeho sousedství, dále že biskup Králík z Buřenic (1413–1416) domum insuper episcopalem retro ecclesiam olomucensem quasi pro media parte pulcro opere reformavit, což znovu potvrzuje sousedství biskupského paláce s kostelem. Gotická kapitulní budova, situovaná na místě její románské předchůdkyně, vylučuje lokalizaci biskupského paláce na severní straně biskupského kostela, ale podle pojmu retro dovoluje uvažovat o jeho jižním nebo východním boku. Protože biskupský palác obvykle neměnil původní umístění, lze nejspíše v oněch místech hledat eventuální zbytky původního biskupského paláce.

Zatím jsme se dotkli jen hlavních rysů podoby kapitulní budovy. Stanovení podrobnějšího rozvrhu, poslání jednotlivých místností a vnitřních komunikací ve východním a západním křídle bude možné až po podrobném vypublicování výsledků zjištění archeologických a stavebního průzkumu.

Poznámky

- 1 Hásková, J., Česká mince v době románské. Příspěvek k ikonografii českých denárů 10.–12. století, Cheb 1975, obr. 32, líc. Obraz kostela s dvouvěžovým průčelím a podle toho v českém prostředí bazilikálního, není přesvědčujícím důkazem, že Svatopluk dal stavět baziliku. Mince byla ražena v době po založení nebo započeti kostela a již proto nezobrazovala jeho konečnou podobu. Že kostel byl po dokončení bazilikou s dvouvěžovým západním průčelím, naznačuje až jeho obraz na biskupské pečetě olomouckého kostela z počátku 13. století, který ovšem charakterizuje jen jeho základní nikoliv však detailní rysy, pečeť zobrazena v: Merhautová, A.–Třeštlík, D., Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1984, 2. vyd., obr. 233. Že zmíněná Svatoplukova mince byla ražena až v Praze, viz: Cach, F., Nejstarší české mince II. České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové, Praha 1972, 31, č. 460.
- 2 Merhautová, A. v: Merhautová, A.–Třeštlík, D., viz pozn. 1, 25, obr. 24.
- 3 Merhautová, A., tamtéž, 130, obr. 129.
- 4 Kniže Václav žádá: „abychom (tj. Zdik) kostel sv. Václava mučedníka, ježž byl jeho otec na olomouckém hradě založil, ale zastižen smrtí nedokončil . . . přijali do naší péče k dokončení a po dokončení a ozdobení hodností biskupského sídla usilovali o to, aby byl ustanoven matkou kostelů.“ Citováno podle Bistřického, J., Písemnosti a rukopisy Jindřicha Zdikva v: Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci, Olomouc 1982, 87, jde o listinu o přenesení olomouckého biskupství, datovanou J. Bistřickým do roku 1141.
- 5 Bistřický, J., viz pozn. 4, 87: „Tento kostel, ozdobený hodností biskupského sídla, jsme pak s povolením našeho pana metropolitu Adalberta, a se souhlasem kněžete Soběslava ustanovili matkou všech kostelů v této provincii a rozhodli jsme, aby v předchozím kostele vykonávali služby boží čtyři kanovníci.“
- 6 Bistřický, J., Budování olomoucké katedrály a kapituly, v: Sborník, pozn. 4, 24.
- 7 Viz pozn. 5 a ještě i další pasáž téže listiny. – Inocenc se stal legitimním papežem roku 1130, viz: Novotný, V., České dějiny I/2, Praha 1913, 615.
- 8 Viz pozn. 6, 28: „Účet statků kostela sv. Petra byl asi uzavřen už roku 1130, kdy bylo rozhodnuto . . . Veškeré dary a odkazy byly od té doby připsávány s největší pravděpodobností už jenom na jeho konto“ (tj. sv. Václava).
- 9 Bistřický, J., pozn. 6, 29.
- 10 Mois, J., Das Stift Rottenbuch in der Kirchenreform des XI.–XII. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Ordensgeschichte der Augustiner-Chorherren, München 1953.
- 11 Cituji pouze hlavní práce autora k titulnímu obrazu, Bistřický, J., Dedikační obraz olomouckého kolektáře, Umění 24, 1976, 407 n. – Týž, německy v: Zeitschrift f. Kunstgeschichte, 39, 1976, 3 n. – Týž, k dedikačnímu obrazu olomouckého kolektáře, Umění 28, 1980, 382. – Merhautová, A., Poznámky k titulnímu obrazu Horologia olomouckého, Umění XXXIII, 1985, 29 n. Podrobně zdůvodňuje, co je nyní v našem stručném textu shrnuto.
- 12 Že dvě postavičky pod trůnem spíše představují magistra operis a magistra fabricae jsem již naznačila, Merhautová, A. v: Merhautová, A.–Třeštlík, D., Ideové proudy v českém umění 12. století, Studie ČSAV 2, 1985, 108 n. Tu se stalo omylem, za který se omlouvám, že jedna z těchto postav byla označena jako Hodlata, ačkoliv toto jméno má znít Modlata, jak uvedl J. Bistřický.
- 13 Ke kružidlu, ukončenému kroužkem, viz: Ornamenta ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik. Katalog zur Ausstellung . . . I, Köln 1985, 182, 28, 30, 31, 33.
- 14 V článku, citovaném v pozn. 11, se opírám hlavně o reliéfní analogie (v knižní malbě bylo zpodobování autorů běžnější), známé přímo na stavbách, i když známe reliéfní zpodobení mistrů i v odlišných uměleckých odvětvích, např. na dveřích katedrály v Novgorodu, kostela S. Zeno ve Veroně, na slonovinové výzdobě Emilianovy skříňky v San Millan de la Cogolla z doby kolem 1073 atd.
- 15 Za čtení textu a jeho překlad co nejsrdečněji děkuji dr. Widmanové, A. CSc. Cituji překlad této autorky, podle níž latinský text zní: O pastor apostolice, Gregori beatissime, tuo posse precamine incrementum ecclesie tuo ridere dogmate ac defensare opere. V dopisu, mně adresovaném ze dne 14. října 1985 dále k tomu uvádí: „V předposledním verši je trochu nejisté čtení ‚d‘ ve slově ridere, není vidět, teoreticky by tam mohlo být i ‚g‘, ale pak by to nedávalo smysl. V překladě v posledním verši doplňuji ze smyslu ‚ji‘, které v latinském textu není.“ Podle téže autorky „Nápisy na stuhách, ať už na dolení, kterou drží písař a malíř, tak i na kolmé, držené biskupem, jsou akatalektické iambické tetrametry (samozřejmě ve smyslu středověkém, ne antickém), tj. mají osm slabik ve verši, začínajícím arsi a končícím rýmem.“ Nápis na pásce ve Zdikových rukou čte A. Widmanová následovně: „O Gregori, dulcissimum sancti Spiritus organum, posse cohorti spacium, ut hoc possimum consequi“ a překládá jej: „O Řehoři, nejsladší nástroji svatého Ducha, žádej pro sbor místo, abychom ho mohli dosáhnout“ (tím se míní: v nebi), a k tomu dodává: „Kolmá stuha je horší, naprosto jisté je půldruhého verše na začátku a půl verše na konci, ostatek jsme museli dost dávat dohromady, přesto věříme, že

jsme to přečetli správně. Nejhůř čitelné je ono ‚cohorti‘ ve třetím verši, kde by existující zbytky písmen dovoľovaly číst i ‚college‘ nebo dokonce i jiné tříslabičné slovo, začínající případně ‚m‘. Smysl však naše čtení dává, tak snad je správné.“ Verše v obrazovém rámu určila táž autorka jako leoninské elegické distichon a překládá je: „Pastýř hledá ovce a jakási mystická lvice kořist. Je býk pastýřem ovce a lvice je krávou býka.“ – Překlad veršů pod obrazem je odlišný od překladu J. Bistřického, jak jej uvedl v textu pod barevnou reprodukcí titulního listu ve: Sborník k 850. výročí, viz pozn. 4. – Podle mého názoru nejen obsahová náplň obrazu, ale i nápisy a výslovně pak nápis na pásce ve Zdíkových rukou nenechávají na pochybách, že tzv. Horologium bylo určeno kapitulním kanovníkům, tj. Zdíkem ustavené reformované kapitule.

- 16 Např. Bistřický, J. vztahoval Vincenciův termín monasterium pouze na baziliku, jeho názor cituje Hlobil, I., K vývoji a současnému stavu poznání přemyslovského paláce v Olomouci, Umění 32, 1984, 193, citát na str. 200.
- 17 Dohnal, V., K otázce funkční interpretace románského paláce v Olomouci, Urbes medii aevi, Praha 1984, 29 n.
- 18 Tamtéž.
- 19 Krause, H. J., Die Stiftskirche zu Wechselburg. 2. Teil. Baugestalt und Baugeschichte (Corpus der romanischen Kunst im sächsischthüringischen Gebiet), Berlin 1972, 65.
- 20 Tamtéž.
- 21 FRB II, 322: Capellam s. Michaelis, in qua vestiuntur ministri ad missas celebrandas, amplificavit subtus cameris testitudinatis et supra et locavit altare s. Micheaelis, tj. děkan Vít roku 1271. Podle toho kaple – součást kapitulní budovy, sloužila již dříve zároveň jako sakristie.
- 22 Na můj dotaz při návštěvě objektu během zasedání středověkých archeologů v Olomouci, září 1985.
- 23 Cituji podle: Richter, V., Raněstředověká Olomouc, Praha–Brno 1959, 98.
- 24 Bránilo by tomu schodiště, vedoucí od patrového portálu (v západní stěně severního křídla) po západní zdi západního traktu směrem dolů. S odlišným umístěním tohoto schodiště sotva můžeme počítat.
- 25 Podle zjištění Dohnala, V., viz pozn. 17, je studna až gotického původu.
- 26 Krause, H. J., viz pozn. 19, 64 n.
- 27 Krause, H. J., Die romanische Klausur auf dem Petersberg bei Halle, v: Kunst des Mittelalters in Sachsen. Festschrift W. Schubert, Weimar 1967, 60 n., kde v pozn. 44 uvádí: „Ein auditorium muß bei regulierten Chorherrenstiften nach Angabe der Marbacher Statuten vorhanden gewesen sein“ a k tomu cituje: Mois, J., viz naši pozn. 10.
- 28 Rozehnal, A. v rámci své přednášky na zasedání středověkých archeologů v Olomouci, září 1985.
- 29 Že byl portál v patře věže prolomen dodatečně zjistil již Líbal, D. Tím, co k portálu uvedl Rozehnal, A. ve své přednášce na zasedání středověkých archeologů v září 1985 v Olomouci, Líbalovo zjištění znovu potvrdil.
- 30 Podrobnou analýzu sružených oken podám ve zvláštní studii. Zatím nevidím důvod, proč ji klást do doby po roce 1204 podle V. Richtera, jak stále někteří badatelé ještě míní, např. na zasedání středověkých archeologů v Olomouci, září 1985, Konečný L.
- 31 Na můj dotaz během zasedání středověkých archeologů v Olomouci, září 1985, V. Dohnal existenci spáry znovu potvrdil.
- 32 Richter, V., viz pozn. 23, 69.
- 33 Tamtéž, 92.
- 34 Tamtéž, 92–93.

Zusammenfassung

Zum Olmützer Kapitelhaus

Des Aufsatz konzentriert sich auf einige Hauptfragen. Den Zeitpunkt der Gründung der Olmützer St.-Václav-Basilika kann man mit Hilfe einer Münze genauer bestimmen, auf welcher Fürst Svatopluk offenbar mit der Olmützer Kirche in der Hand dargestellt ist. Diese Münze, in Prag erst nach der Thronbesteigung Svatopluks im Jahr 1107 geprägt, würde es unter der Voraussetzung eines raschen Wechsels der Münzbilder gestatten, die Gründung der St.-Václav-Basilika frühestens in das Jahr 1106 zu datieren. Die dargestellte Basilika läßt jedoch die Auslegung nicht zu, daß sie bereits Svatopluk als Bischofskirche geplant hat, was nicht einmal aus dem Text von Zdíks Urkunde aus dem Jahr 1141 hervorgeht. Die Urkunde teilt mit, daß der Olmützer Fürst Václav vor seinem Tod im Jahr 1130 die Kirche dem Olmützer Bischof Zdík mit dem Wunsch übergeben habe, sie als Bischofskirche fertigzustellen. Und wenn in derselben Urkunde steht, die St.-Václav-

Basilika sei mit Zustimmung des böhmischen Fürsten Soběslav Bischofskirche geworden, wobei vier Domherren bei der ursprünglichen Bischofskirche St. Petri bleiben sollten, hat Zdik offenbar erst mit Soběslav die Gründung eines neuen zwölfgliedrigen Kapitels, dessen Übertragung an die St.-Václav-Kirche und das hieraus erfließende Bedürfnis verabredet, ein für das neue Kapitel geeignetes Gebäude zu errichten. Die Verhandlungen verliefen am ehesten in den Jahren 1130–1135, als der böhmische Fürst Soběslav auch das Olmützer Gebiet verwaltete. In zeitlicher Hinsicht würden dieser Ansicht weder die Zustimmung des Mainzer Metropolitens Adalbert noch die Zustimmung des Papstes zur Übertragung des Bistums an die St.-Václav-Kirche, oder die schrittweise Sicherstellung des ökonomischen Hinterlands der genannten Kirche seit dem Jahr 1130 widersprechen.

Bereits mit Zdiks Absicht, das Kapitel zu erweitern, hing wohl sein Plan zusammen, es nach der Regel des hl. Augustinus zu reformieren. Diese Regel erforderte nur das gemeinsame Wohnen und Speisen der Kanoniker und deshalb auch ein neues geeignetes Gebäude. Den Termin der Baubehandlung dieses knapp an der Nordflanke der Basilika liegenden, teilweise erhaltenen und archäologisch freigelegten Bauwerks verlegt das Titelbild des laut J. Bistřický aus dem Jahr 1141 stammenden sogenannten Olmützer Horologiums spätestens zum Februar 1142. Die in der Bildachse angebrachte thronende Figur Gregors des Großen charakterisiert nicht nur die Reform der Liturgie, sondern auch die pastoralen Ziele des neuen reformierten Kapitels, für das dieses Buch bestimmt war. Das geht vor allem aus den Versen des Bildrahmens hervor, die Ansichten aus Gregors Moralien zusammenfassen. Gregors Thron vertritt wohl auch des Gebäude des Olmützer Kapitels und die den Thron tragenden Gestalten des Marcus und Modata stellen keineswegs adelige Personen vor, wie angenommen wurde, sondern am ehesten die Leiter der das neue Kapitelhaus errichtenden Bauhütte, also den *Magister fabricae* und im zweiten Fall den *Magister operis* oder den leitenden Bildhauer. Das läßt sich nicht nur nach den Behältern mit dem betreffenden Werkzeug an den Gürteln beider Gestalten, sondern auch danach schliessen, daß sie den Thron tragen. Daß sich die bildliche Darstellung auf das Kapitel und dessen Haus bezieht, nicht nur auf die Basilika, geht auch den weiteren Inschriften hervor: eine von ihnen ist unter dem Bild angebracht und bittet St. Gregor um Fürsprache, auf daß die *Ecclesia* wachse und gedeihe, dessen leuchtende Lehre tatkräftig verteidige, und die zweite Inschrift an einem Band in Zdiks Hand trägt die Bitte an denselben Papst, er möge dem Kapitel einen Platz im Himmel sichern. Im Bild fehlt jedwede Erwähnung des Patrons der Basilika St. Václav, aber auch des Gründers der Basilika, des Fürsten Svatopluk oder des Olmützer Fürsten Václav, der im Aufbau der Basilika fortfuhr. Deshalb konnte das Bild mit dem Buch nicht ausschließlich für die St.-Václav-Basilika bestimmt sein, sie mußte auch für das Kapitel gelten, das aus Zdiks Initiative entstanden war. Das Buch hatte Zdik dem Kapitel bei der offiziellen Eröffnung seiner Tätigkeit geschenkt, als auch das neue Gebäude fertiggestellt war und alle weiteren auf dem Titelbild dargestellten Personen an der Feier teilnahmen. Wenn wir zugleich den Bericht des Vinzenzius in Betracht ziehen, daß das Monasterium des hl. Václav im Jahr 1141 „bis an die Nagelspitzen“ beendet war, scheint der Schluß gerechtfertigt, daß im Jahr 1141 auch das Kapitelgebäude fertiggestellt wurde.

Das vierflügelige Kapitelhaus mit dem auf schmaler Fläche einen rechteckigen Hof umgebenden Kreuzgang erscheint nach den erhaltenen Baugliedern und archäologischen Feststellungen ein einheitliches Bauwerk gewesen zu sein, im Gegensatz zu den Ansichten, der Nordtrakt sei ursprünglich ein přemyslidischer oder bischöflicher Palast älteren Datums gewesen und erst später durch Zubau dreier Flügel als Kapitelhaus entstanden. Nach der gemeinsamen Wohnen und gemeinsame Verpflegung der Kanoniker vorschreibenden Regel kann man offenbar in den größeren ebenerdigen Raum des Nordtraktes das Zellarium (nach den schief-schartenartigen Fenstern) situieren und im benachbarten kleineren Raum mit Herdresten lag offenbar die Küche. Dieser Raum war von außen durch ein eigenes Westportal betretbar. Der über ihm im Stockwerk liegende, durch ein anderes Portal aus einem äußeren Stiegenhaus betretbare Raum diente offenbar als Auditorium und der benachbarte, mit dem Auditorium durch plastisch verzierte Doppelfenster belichtete große Raum offenbar als Refektorium. Der Kapitelsaal im Erdgeschoß des Osttraktes öffnete sich mit einem Portal in den Kreuzgang, mit einem weitem, in die Basilika; über ihm breitete sich das Dormitorium aus.

Schriftlichen Quellen zufolge wurde die Basilika im Jahr 1131 eingeweiht und man nimmt an, daß sie unbeeendet war. Wir schließen im Gegenteil, daß ihr Bau beendet war, allerdings nicht als bischöfliche Basilika. Der zitierten Nachricht zufolge wurde nämlich der St.-Adalbert-Altar an einem Sonntag, den 5. August eingeweiht, der in das Jahr 1106, 1117 oder 1123 fällt. Mit der Krypta mußte zumindest die Ostpartie der Basilika im Bau gewesen sein, und deshalb läßt die zuletzt genannte Jahreszahl einen hinreichend langen Zeitraum zur Beendigung des ganzen Bauwerks.

Das Gebäude des Kapitelhauses tritt als einheitliches Baugesamtes zum Vorschein, das auf Zdiks Betreiben im Jahr 1141 entstanden ist, wie es das Titelbild des sogenannten Horologiums der Nachwelt verkündet. Späteren historischen Berichten zufolge stand der Bischofspalast innerhalb der Burg, jedoch anderswo als das Kapitelhaus. In der Innenburg hat man auch den Přemyslidenpalast zu suchen.